

СЛОБОДАН МАНДИЋ

СТАБЛО МАЛЕШЕВСКО

(извод)

*Херцеџовац не љрихваџа да је завичај оно шџио изабереџ; ни-
један, ља ни ја. (Лако је друџима да бирају када не љоџиичу из земље
Херцеџове.)*

*Али сам сџиреман за љежу јерес: да љризнам да се љреци моџу
бираџи, и љо друџој врџи сродноџи, из крџиџенице невидџивој,
уносиџи у родослов.*

МАНДА

Други пут, пошто је већ шесту годину деверао без жене (иако тек другу откако је удовац, пошто му је оне четири пре тога рат прогутао и нису се могле рачунати не само у брак него ни у живот, говорио је, колико год да се, као за утеху, сада називају херојским), Тодору доведоше Манду с Крсца. Нити је она имала шта да поне-се, ни с чим да дође, нити је шта затекла, осим човека и двоје ситне деце; у ћошку збијене, ћутљиве, разрогачених очију: која чекају шта ће сада бити.

За разлику од оног с првом женом, тешко да би се Тодор с Мандом могао сетовати око домаћинских ствари; уз остало, нити је пушила нити била разговорна. Само је пила кафу, неколико пута на дан, па још натенане тако да би се почесто саставиле она претходна и ова коју управо сркуће; отуд злобни језици изнесе да она читав дан претвара у кавенисање. Док је њена претходница Божица грабила да сваки трен преведе у видљив учинак просто се утркујући са њим, и с ручка хитала да набере лист за стоку или да донесе воде с Врбе, Манда је трен преводила у тишину и тако га заустављала; при томе, кафа јој је била неопходна: без тог мирисног

додатка дану, милине из филцана, није се дало ни замислити њено снатрење и понирање у тиховање. Мора да се понекад чинило како она једва чека да сване, управо да пристави цезву. Тодор је гледао да јој угођај и обезбеди; могло је брашна и да не буде, али кафе се морало наћи, да се кућа окади и размирише. По свему, она би и коју капцу љуте искапила, али ње је ретко бивало, само се на Игњатдан и уз Божић могла затећи у њиховом дому; да је било прилике, као што ће се угодити у Банату.

Око тога су се и шале збијале.

Неколике године пошто се Тодор престабио, у Дулићима се обрео један даљник Обрада Гузине, поразговарао с Мандом, и дао јој да потпише некакав папир, да на њ крст удари (Тодор је описменио Дулиће и околна села, више чобана неголи учитељ Рогуља; паметније би му било да је своју другу тим видом просветлио, коментарисао је касније мој отац); из истих стопа јој донео врећу брашна и боцу комовице. Није је честито ни иструсила, а већ заколала крилатица: Манда дала добровољачку земљу за боцу патоке!

Није била причљива: разговор би почињао тек ако је неко што запита, и завршавао се чим она одговори, најчешће једном једином речи.

Некада ни толико: одвијао би се у одломцима, са размацима између штурих реченица чак од по неколико дана; каткад и дуже, тако да се онај што је питао када добије одговор (да су били писмени па да се дописују, брже би му стигао поштом) нађе у чуду затечен: о чему ли је овде реч, он је давно одустао од чекања одговора заборавивши и шта је било питање, и сада не може ништа да повеже. Као да располаже бескрајним временом, према неким подацима живела је деведесет једну, по другима и прилично дуже, нико јој их није могао избројати, Манди пауза ништа није значила. Да ли је оно што је питају допирало до ње, није се могло поуздано знати; требало је сачекати периоду, прескочити раздобље, док се она огласи: одједном, као да јој је питање малочас постављено. Је ли у међувремену у медитацији само о томе думала, или исто није ни имала на уму, није било јасно; мени је деловало да она само посматра и прати светлост дана, са њим се стапајући, и да притом за друго ни не хаје. Зато јој је наткривени банатски гањак био најподесније боравиште, откако пробехарају јабуке до прве јесење магле.

И када је отац једном припоменуо да ће на њу пренети земљу коју је добио колонизацијом, како би остварио право на дечји додаток, Манда је оћутала. Тек четвртог дана, из чиста мира, она се гласну: Милане, нећу ја оно!

Које оно, гром га спалио, јекну отац; њега би жбацнуло свако одбијање завршене ствари. Па још замотано у енигму, то никако није подносио. Које забога, шта сад нећеш!

Нећу потписати за земљу!

Е ту се стари вишеструко жацнут зграну. Пропила си Тодорову бачку њиву, дала је за литар пише, а сад за мене нећеш палац да отареш, обрецну се: да ми ђеца сутра немају кору љеба! Изговори невероватну реченицу; само се понадах да Манда није сакупила све увреде из ње, да до ње није није допрла сва жуч из очеве слагалице.

Остави, ја ћу са њом разговарати, смирено ће стриц Сава.

Отац на то жестоко отпљуну. За невољу је онај викао да се не може с аналфабетама у напредак, један напред три назад, грмну и тресну вратима за собом. [Заправо, својевремено је неко, Максим Кундачина веле једни, на састанку Народног фронта, одмах по колонизацији, гракнуо: Другови, ми морамо до Нове године ликвидирати аналфабете! Једни су се на то гуркали лактовима и смејуљили, други, већа половина сале (они ради којих се курс ликвидације и припрема), нису ни наслућивали да им се о глави ради. После је и учитељ Дудаш, чим се наљути, понављао исту брзалицу, зачуђен колико су тврде ове колонистичке главе, те уши у које на вечерњој школи тешко продире азбука као да је није њихов Вук скнадио; сада је отац парафразирао изнервираног Дудаша, без ублажавања пропратним смехом.]

Нећу, није земља него превара, објављивала је Манда; једанпут сам потписала, па све узеше!

Ово је друго, сад не дајеш, него добијаш Миланову земљу; а онда ће он од државе примати потпору, да нејачи купи обућу и књиге (погађала нас је таква формула наших потреба, разочаравала та скучена листа и свођење на сиротињу), и приде теби да донесе каве и ракије.

Тако се Сава с Мандом брзо нагоди; натемате ђаволе, када се вратио отац зинуо у неверици.

(После ћу разабрати како су мог старог натуткали да на Манду препише земљу и тражи дечји додатак; чим прије, док му није на ум пало да је по среди негативна појава, па да по њој удари на првом партијском, да све звони. Зашто да и ти не, ниси луђи од других, упућивао га Кундачина; они се најели, забрекли, образе затегли, а теби стомак пријенуо за хрбат, у распаднутим баканцама држиш говоре о једнакости. Је ли и Миња потписао, стари се све тише опирао. Чуј је ли, први се подмагарчио, али ти није хтео казати; изгубио си девет примања!)

ТОДОР

Запутио се Тодор на Крстац (углавном је то чинио сам, волео је да хода више него што су други могли да испрате, али овог пута био је с Крстом Џановим), да у дућану узме дувана и топ ћата. Кренули пошто је сунце добро одскочило, и ваљало је пружити корак да се за дана врате. Била врућина, у повратку застали, сели под једну дивљаку крај цесте, да мало предахну. Крсто одмах закуњао, а Тодор, да не дангуби, одрезао грану с јавора, и узео да деља (деци је правио пиштаљке од јасена и зове); када је Крсто одушио па се пренуо, нашао Тодора с диплома: пробудила га некаква дивна свирка, причао. Када су у смирај дана ушли у Дулиће, па и остали чули и видели Тодора како дилика, били су поседали по Мирковића гумну, док су деца око њега трчкарала, све ударило у смех.

Какав смех, шта им је ту било смешно, питам.

Како шта, чуди се отац питању; човек у оним годинама, озбиљан, а онако дилика, и све поцупкује, преплиће опанцима по србијански: лаган на ногама, а онај зврк, изнад десног ува заковрцан, придржава му заигралу капу – код нас се то никада није видело, знало се само за оно наше: хојха! Помало то и јесте смешно, али ти се не можеш посве унети у ту слику; нису се они ни смејали толико што им је смешно, већ што им је драго: од милина. Као што сам и ја једном тако плакао; када је једне злегодине ударила глад за причу, па сви Дулићи кренули преко границе, ко већ којекуде, да се некако презими и предура: и ја хватао за skut Пера да мене и мајку прими и поведе са својом фамилијом кад пође Милевиној својти у Голију. Богме не знам имам ли и ја куд полазити, одвратио он; ја се вас покисао поврнем, а дочека ме мој добри Даде: Немој више да ти таква падне на памет, нити њега нити било кога другог да молиш; ти си са мном, до задњег залогја и потоњег дана, па колико нам дотече!

Тако сам и ја заплакао, не од туге или што ме болело, него што сам видео да нисам сам на свету, што сам нашао брата.

Тако су се и они онда грохотали; некад се из радости смејеш, други пут од ње исте засузиш.

КОНЗУЛ

Ђе је то Васиљ, забога, како ли га још нема, понавља Митар Кртолица кад год наиђе Цвијета да види треба ли му што; дошао је да им малтерише шталу и поправи јасле, и сад меша и фанглом набацује блато, али и све припиткује за домаћина.

Још нема Конзула, ишчуђава се једнако, кад му донесе трећу каву и ракију. Нека нема, нека га ђаво носи, одсеца Цвијета већ љута и што га онако ословљавају и титулишу: какав Конзул, јади

вас не знали! [Тај надимак су му пришили на саборима у Качанику; када би се, пошто им зулум дође до грла, сабрали Бјелогрлићи, Лојовићи, Михићи, Чабрили, Попаре, Гузине, и Скоци ускоци, сви Милидрази и Милидраговићи, те часне Кртолице: да доконају шта им је чинити, куда сад узети пут под ноге. У Ибарски Колашин, у Црну Гору, можда у Барању, код наших у Бели Манастир. Само ли заусте, Васо одсеца: Црно је, браћо, и тамо! Онда некеме паде на ум: могли би у Маћедонију, земљу православну; тамо је Марков град, Марко је наш, ту је прилично Србадије: Велика Лагова, Петрово, Калуђеровац, Александрово, све су то наша места. А шта ћемо тамо, упита; и нико не умеде да му одговори. (Да живимо; није могуће да се нико није тога сетио, помислих док сам слушао, пре ће бити да то нико није изговорио из осећаја за праву реч: што нико од њих нешто такво, једно извлачење и бежанију, не би могао назвати живљењем, вероватно су они о томе имали узвишенији појам.)

Црно, једнако је прецртавао.

Па реци ти, Конзуле мудри, има ли ће бијело!

Мислите да ће нам се под корацима, само ли кренемо, отворити пут; ја велим, да се још попричека: не би ли ово прошло и без нас – изложио им је тада своју стратегију, које ће се верно држати, док ће се нама понекад чинити, каже Лажов, како се Конзулова нада отискује некуд у бескрај, не обзирући се много на насушне и горуће потребе ближњих.]

Око подне принесе му пиво. Отвори он зубима флашу, зашита, изби пена, и одобровољен, као у поверењу, додаде: Слушај Цвијета, ако се за њим какав реп довуче, немој се ти много обзирати на гласине; знадни да то није ништа.

Она покупи шољице и оде, па се с прага поврати: Шта ако чујем, ђаволу га свег предајем!

Чуј шта, и ово и оно, свашта свијет износи: и да је, можебит, сврнуо у штету; ту застаде, као да хвата залет, па пошто му се учини да оној којој казује није ништа јасно, ошину: Код какве друге!

Цвијета ћутке оде у кућу. У нека доба ево је опет. Шта ће му ког ђавола друга, упита.

Ту се и ја нађох на муци, причао је Митар, како извесну ствар предочити женској глави. Зато што је мушко, рекох оно једино што ми паде на памет. Али ако начујеш, ти окрени леђа, зарар врсници, понови он стару утеху .

Овде долази најгори део његове приче. После прилично времена, казивао је, можда и два читава сата, наглашавао, ево Цвијете опет. Кад се кошуља једном разбуца и ђаволише, не може се више никад саставити да буде каква је била; дошла да ми то саопшти.

Аух, у шта сам се упустио; видех ко је овде однео шалу, али више нам нема назад. Па зар те мајка није сјетовала, кад су дошли да те воде, шта те чека, побогу; и на шта да окренеш главу. А она запрепашћена, као да се истом пред њом каква провалија отвара и бездан указује; баш као да ни слутила није каква јој је судбина намењена, каква већ и траје само што она до тог часа није била обавештена (њој, ћерци Спасоја Црногорца, сетих се, једног од најимућнијих људи у Голији): док јој се из чиста мира беда на главу не сручи: без ђавола се са оним човеком проћи не може. Скоро да испаде како је све дотле била сретна и задовољна; да није сад овог кварежа.

Цвијета, бона, заборави ово, не слушај шта говорим, и сама знаш да мене зову Лажов, рекох пошто ми се нешто на њу ражали. Само ли се назре кончић дима, ја придодам ватру, из сваке клете речи код мене као из герме прича накваса; па кад се пусти низ улицу, већ на њеном другом крају ни ја је познати не могу! [Верујем да се овде зачео и усталио Цвијетин резиме: да је од свег живота што га је имала, вредно памћења само оних петнаестак година на Косову. (Па, петнаест годинница и није тако мало, помишљаћу касније, када будем настојао да извучем њен биланс; плус, седморо дече, ваљда је уз свако од њих додатно стигло кадгод и понешто радовања. Али некако нисам се могао отети уверењу да је, тада, поготову тамо, неоствареност била женска судбина; чинило ми се да и она тако помишља.) Одатле су одмах по ослобођењу отпремљени у Јашу, нису ни питани, тада се само саопштавало; када и Манда, и онај што ће постати мој отац, у Сарчу. На крају се испоставља, одавде из мог случаја гледано, да је једини смисао њихових потуцања по пределима бивше домовине био у томе да ми се мајка и отац у Банату сусретну и нађу.]

Али зашто си то, Митре Митровчино, после износио пред другима, по биртијама уз смех предавао, питам постиђен и разочаран. Подвлачити оно: после два читава сата; што ти је то требало!?

Морао сам пратити њену причу, видети куда води, вели. [У маху помислих како изгледа да је Митар Лажов умео да сагледа и у себи сачува и ту перспективу: у причи утиснуту судбину једне животом скрајнуте особе као што је Цвијета; то је било за мене неочекивано.]

Не само због Цвијете, додаде; и због себе. Зато што морам приче причати. Изгонити на чистац. Тако, тада, размишљам. Разабiram. Можда сређујем. Придолазим себи.

Не питај, ваистину, нема зашто.

*

И поред свих савета здравог разума, Цвијета није одмах окренула главу; западала је у расправу.

Изгледа да је, не знам којим речима дословно, саопштила и како више неће с онаквим покварењаком собу делити. Напамет је деда на то завапио, како не би ваљало да се под старост брукају, пред децом и људима; ако ту неслану и гнусну лаж поменеш, рекао је, испашће да још мислиш на беспослице, налет их било; нашта је жестоко наружен, изгледа и напљуван (наше старице су на бруку осетљиве). Било како било, увече није нашао постељину на свом кревету, пренета је у другу собу, крајњу до улице: тамо је отада био издвојен, тачније склоњен, као што се у појединим кућама какво кљасто, патуљасто, грдобно чељаде од света склањало; и више до гроба њих двоје неће у истој одаји заноћити.

До своје, пролазио је кроз један собичак, у коме нико ниједном није преспавао; налик на напуштену оставу, у којој ничега није ни било до столица, набацаних једна на другу с ногама увис, које су свукуд вишак и сметња: одатле су изношене само кад затреба, за свадбе и даће по комшилуку, и све расклиманије враћане. Као у биоскопу у коме се представа због нестанка струје редовно отказује, падало ми је на памет; још горе, као биртија после фајронта, када је све готово. Отуд бије студен, говорио је; тукла га је празнина, онај зјап кога је непрекидно био свестан. Док би се у несаници превртао по кревету, видео би празне столице, поређане као за скуп који се очекује, биће и припрема за њега: ко ли то долази, често би га кроз полусан до зоре тиштало.

Када га сабласти не би спопадале, ту је могао да на миру листа новине.

*

У неку руку Васиљ се брзо прилагодио, чак би се рекло да се и користио новонасталим приликама; ходао је куда му се прохте, дочим за биртију, красног имена, тај Илешов *Мосџар* преко пута, није ником полагао рачуна. Остајао поваздан на картама и доминама. А кад когод код њих наврати, деда би јој то наплатио: Дану, баба, жива била, поскочи, испеци људима каву, сипни кап мученице! (Знао је колику је она гркавицу притом прошкргутала.) Чим гост устане, и он за њим замакне преко врата; истом по кући падне начас обустављена завада.

Бивало је понекад и да, када се врати на охлађени ручак, пре него седне за астал збаци капут, похита у шупу, зграби ашов и

секиру, па се затрчи у цветњак или у башту: да вади суву шљиву, која му је, зачудо, канда одавно запињала за око, да уклони грану јабуке савијену под плодовима која му је у пролазу хватала капу и збацивала му је с главе; да одсече осушену грану кајсије. Ха, помози јаки нејакоме, за почетак се промукло огласи. Истом схватам одакле је отац тај повик преузео; али деда је њиме, с рукама једнако сувим као гране које је уклањао, изазивао сажалење, дочим је поклик оца, човека који пуца од снаге, више личио на пародично цитирање: он се шалио, можда и подсмевао мом деди. Конзул је ударао старачким замасима, више љутито него снажно (када сам кренуо да му помогнем, ујак ме задржао: не иди за њим, њему се не може помоћи, мора овако, насамом, то да изгони), на нешто бесан. После сам помишљао да се то у њему пробудио, побунио па размахао некадашњи домаћин, јоште жив; или се можда наљутио на карте, и на пајташе с којима време проиграва, па је кајање вриснуло: с ким ли он то, и на шта, дане проћердава, док живот измиче.

Памтили су се ти његови искоци.

Понекад би, опет, с врата повикао: Дану ми, снашо, ону капутину, донеси, одох у Гацко!

Као да је Херцеговина ту негде, иза ћошка.

Имао је обичај да од *Двадесет девети новембра* зареда по родбини, остајао би по двадесетак дана, или и више, зависно кад му се учини да је некеме баш на терету. Изгледа да су деду по прећутном договору примали на зимовник пошто је био пустио најаву од које се сва родбина збланула (можда је то била само бува помишља Бели): како ће изгледа морати прећи код Стоје Чабрилуше да презими, да му се кости гдегод огреју.

Кад би код нас стигао на ред, ми деца смо се посебно радовали: приповедао је занимљиве и дугачке приче.

Засењивао нас њиховим одломцима; само да нас заголица колико тога још остаје неисказаног.

Не би виле што су с Марком биле, одједном окрене кад је мајка таман поставила ручак; сви радосно одлажемо кашике, чекајући наставак. Пошто би издекламовао силне стихове о нашим јунацима и њиховим делима, доводећи оца до усхита и учесталог потезања боце, прелазео је на коментар. Песму сви знате, али сумњам да сте чули како је настала. Отац на то попримамакне столицу ближе асталу, подвуче ноге испод. Елем, на једном испиту неки студент бубне како су црногорски и херцеговачки јунаци извикани, њихови подвизи мит и легенда, без потврде у чињеницама. Професор му рече да ће му накнадно уписати оцену; па од народног песника из Нишића (у овој речи је редовно гутао к) наручи песму. Радован напише и достави, професор је пред свима од а до ш

прочита, и објави: Према томе, младићу, ти си га бели окинуо, и сам видиш. (Да је Васиљ трипут преноћио у Студентском граду, изашао би с факултетом, говорио је Мишо Звијер.)

Вадио карте: да окренемо по једну, сеци, нудио и мени када отац није ту. Тада сам упамтио онај особен мирис из шпила који се дуго употребљавао и купио отиске многих прстију, тај субли-мат читавог јашинског кварта, дугих летњих дана и зимских ноћи.

Вратио би се кући, у Јашу, по истеку зиме.

Небо нас посадило у земљу Светога Саве, а онда људи ухватили да пресађују: краљ на Косово, рат у Прокупље, Тито у Банат, говорио би; и не стижемо да се примимо, нигде да се запатимо.

Конзуле, брате, свега нам је више доста; не набрајај, стани да зеричак преданемо. (Баш као да је највиша мука од слушања слова о дотичној судбини; ако се о њој не проговара испада упола подношљивије.)

По повратку с турнеје по родбини, саопштавао би утиске; тада бисмо чули како су у Топлици најсочније кожаре и будимке, да је у Мајским међама вода за пиће као да је у њој зарђали ексер преноћио, дочим су у Вршцу испод плавог брда грозни виногради, е тамо би се дало животарити само да нам тај народ мало више одговара.

Конзул путује као да још увек мерка има ли какво боље место за нас, да се на њему скрасимо, заседнемо и почнемо боговати, каже Кртолица.

ЈОКИЦА

Остајала је незбринута и сама; највећа Васова несаница.

Нису је давали на школе, и зато што није било услова, а и стога што је у многим кућама било уобичајено да остане једно женско чељаде, при руци родитељима, да их догледа до одра; после ће пазити братову децу, неко ће јој ваљда дати какав ћошак.

Споља гледано, није била нарочито лепа, штавише, можда ни уопште; чак ни по својим поступцима, поготову не оним што говори. Али иза свега тога крила се детиња, добронамеран је могао запазити, и безазлена душа; већ сам то назирао (писма која су иза ње остала била су потврда), и били смо зато род.

Деда је пак слутио нешто друго, оно шта све њу чека када јој родитељи прођу; али ма колико думао, ништа није успевао да знаће како би је оставио збринутом.

Оног дана када је издисао, на постељи, она је у собу до улице улазила сваки час, као да се прибојавала да се неће затећи ту у оном часу, или је можда помишљала да се то неће и не може догодити када је она у овој соби и у очевој близини. У једном трену он је позва, више руком него гласом, да седне крај њега; и узео јој руку па је пољуби. И рече јој, замоли, да она живи, мора да живи (нећу престајати да се питам да ли је он то код ње назирао мутне примисли, оно што нико од нас није): докле год она дише, и он ће са њом бити жив.

Те очеве последње речи, тај аманет, она ће носити кроз наредне дане и месеце и годишња доба и године; све до оног дана (браћа одселила у Зрењанин, обе сестре се удале; већ се насамовала у оноликој кући, некада пуној чељади и живота) када ће му упутити поруку да више не може: опрости оче, сада стварно мораш да умреш, сваком куцне час. Ушла је у омчу која је одавно висила са греде на тавану; можда се сетила како се некада, у доба мог детињства и њене младости, говорило: и онда кукавица оде на таван! Шифра се није преводила, из прве се знао наставак и епилог. [Нико не зна зашто је баш таван биран, то складиште изношене обуће, засађених мотика, из читавог домаћинства расходованих ствари; да ли зато што је скровит, и мрачан и помало тајанствен, можда некоме делује подесан за невесели наум, ономе који се од света склања тражећи простор за интимни чин.]

Кад је се сетим увек се запитам да ли је њен одлазак био ослобођење од тегоба или повратак окружењу у коме је налазила смисао; какав је утисак понела са собом.

Ко прекрати свој живот није одбацио само оно што неће дочекати већ и оно што је преживео, умовао је Прика Лука; на тавану је ноћас прецртала читав живот. Пљунула на све нас, придодавао је отац. Као да ни у оном часу нико њу не примећује, њен крик не чује; непрекидно се уверавам, говоре само о себи.

МИЛАН

Катастрофа, налази отац; у обрвама му облак.

Код Грка је та реч, сећам се, значила преокрет, пресудан и одлучујући тренутак у драми, од кога почиње разрешење заплета. Одатле се котрљала по глобу у значењу слома и несреће; такав превод се и могао очекивати у свету који настоји да очува статус кво; у коме се садашњица поима као највиши степен достигнућа. (Оно што је опстало, то је највредније: постојање је крунски доказ.) С друге стране, свака прилика за преображај, ма само ли се и наговести

промена, доживљава се као пад и катастрофа: само се не мицати из садашњег трена.

Али, не обзирући се на то, драме се одвијају својим током, како на позорници тако и у животу; штавише, многи налазе да су живот и стварност тачком преокрета (датом да се неприлике и сопствена ситуација реално сагледају) управо благословени.

[Тако преводе грчки изворник примењујући га и на мој случај: када се кризи одазовем давањем отказа стању које се испоставило као промашај, на мене се обруши одијум ближњих. Како се може рећи, узалуд им казујем, да је човек нешто изгубио ако је, у размени, стекао самоћу (не наметнуту и присилну него жељену), оно слободно време о коме је сањао.]

Као узрок тог преокрета код њих названог катастрофа, наши стари понекад виде уплитање некаквих демона.

С друге, постоји и радосно дочекивање катастрофе као ослобођења од дотадашњег света; и радост због почетка новог.

Баш као време растурања и разарања домовине у којој смо живели, која је умела рећи „не” обема странама, својевремено је истицао Светозар.

[У тачки преокрета: ја дам отказ, други изађу на улицу, да руше поредак, и једнако смо радосни; отац и жена све смркнутији.

Смак света, дакле узвикује стари; и отпљуне.

Само дојучерашњег, умирујем га.

Па шта је теби код цара фалило, зар није било пуна шака браде, не може он да се начуди; не прихвата никакву вајду од хуке која се улицом ваља.]

Како ми се не даде да пре распада умакнем, да ове јаде не гледам, вели; престадио бих се сретан!

Стадох да га убеђујем како треба да захвали Провиђењу што му је допуштено да доведе дотраје и све сагледа у правом светлу. Да увиди колико су непоуздане тврдње и истине једног времена; све су такозване, и сада нећеш отићи заблуђен њима него отржењен, велим: сада видиш чиме су се наивци заносили. Није никаква срећа отићи преварен; ваља, посебно за тај час, бити пробуђен. Догодила ти се велика ствар, ово је изузетан, велики догађај твог живота. И ти и ја имамо разлог да се захвалимо веку, нашем турбулентном столећу: да не одемо обманути, попут већине, већ када прогледамо. Онако, било би као да смо отишли под туђим именом, да попут Манде под туђом плочом почивамо, и безимени чекамо Васкрсеније; сада, ово смо ми заиста, непатворени. Отићи, то није

зажмурити, па бућнути у мутну воду Тамиша, да ништа не видиш, и не знаш ни где си ни са ким вековао; мораш схватити величину овог трена. А умрети срећан, мислим, то је био и твој циљ. Као да би можда тај придев, добијен на концу, обасјао и све оно што је крају претходило.

Ипак си се колебао: зар сретни људи умиру, запитао си се наглас. Знаш да ни теби нису непознате ноторне чињенице, да умиру и пушачи и непушачи једнако; разумем да ти заправо трагаш за тим шта би то био срећник (расправљаш о појму који би био синоним за срећног човека: не можеш да се сетиш да је реч о спокојном). Ако мене питаш, то је онај који после свега може ускликнути: испунио сам своју судбину!

Али ти одмахујеш, не прихватајући никакву констатацију нити закључак који ће с краја живота ретроактивно прекрити читав век, никакав резиме којим се живот квалификује и одликује; ти би хтео да је срећа подуже раздобље, које се изводи и потврђује из самог трајања, ако већ не може, и није реално, да се распростре преко читаве егзистенције: схваташ и сам да ниједан живот није читав сретан нити посве несретан, без обзира на то што постоје часови када ти се чини како си чифтели рођен. Колико би пак требало да потраје тај низ срећних дана да би овенчао постојање, није познато, слезеш раменима.

Слегнем и сам, унеколико спреман да прихватим како би можда за тебе највећи дар судбине био (сећам се твог аксиома да је удовица непобитан доказ, тебе је нажалост прескочио, срећног брака) да те запало да земаљске дане окончаш у нашој старој земљи, макар и у оној суженог обима – или да бар ниси о њеном нестанку обавештен: отићи с уверењем да је вечна, оним истим с којим остављамо своје потомке у часу док одлазимо иако свако зна каква је, у извесној временској перспективи, судбина сваког појединца. Да, то уистину и не би била обмана; ти би своје непомућено уверење понео са собом, отишао сигуран да све остаје на свом месту, у свету коме је завештано трајање. Остало, све оно после, не морамо ни да знамо.

Мој проблем је што сам неко други. Али како је овде реч о теби и твојој картици, морам да те од мене браним и сачувам.

СЕПТЕМУС

„Опет је отац наредио да се смејем, па да плачем.”

Само толико је остало записано; записничар је емоције избегавао, најпре стога да непожељни читач, пре свих онај што га је навијао, на њих не натраба: и сама помисао на то га је узнемиравала, али

потреба за вођењем дневника била је јача од зебње па није могао да одустане. Сада бих волео да нађем тачно наведено шта је притом осећао. (Гнушање ваљда, лако је из накнадне памети знати и рећи; али хтео бих тачну, изнијансирану, дефиницију из оног дана, знам колико време уме, пошто прође, да затури некада нађену праву реч што израста из слике, истовремено са њом, и замени је другом, а да то и не приметимо; једино остане осећај да нам недостаје пунији и суптилнији израз за којим сада узалуд трагамо.)

*

Хајде, насмеј се, демонстрирао је отац хваљено домаће васпитање пред посетиоцима; више пута пред ујаком Спасојем.

И, ја бих се закикотао; па се церекао праволинијски, у истом тону, и потом ударио у грехот.

Сад плачи, пресекао би отац.

Истог трена бих зајеццао, па се отиснуо у плач, док се не заценим.

Гле, њему сузе удариле, повиче на то ујак; па да цркну од смеха. (Мора да их је подстицала та временска блискост смеха и плача, што као да се истовремено одвијају; можда и сам редослед, што после смеха као узалудног предаха следи отрежњење и плач као природан исход: биће као подука полетарцу, зелембаћу који не види даље од носа. Речју, сеирили су, другим речима, баш се и ругали.)

Ту се затекао и Бели; он ми се придружио, цвилели смо у дуету.

Баста, прекиде отац када су се надовољили. Идите сад на сладолед!

Што си ти плакао, питам Белога док лижемо кугле од ваниле.

Било ми те жао; мислио сам да је заправо, одговори он.

Мора да сам изгледао прилично јадно. Иначе, јесте ми смех по команди падао теже него безразложан плач; као да се за плач увек могло наћи разлога: верујем да сам плакао искрено. Ваљда већ и стога што сам сатеран у улогу која ме пригњечила. Мада није искључено и да сам временом оуглао, да сам гледао да је отаљам, такорећи професионално; почео је да ми се допада сладолед с ванилом. Узимао сам га с осећајем да је поштено зарађен, као свој хонорар.

Једанпут ме отац наврио пред деда Васом. Немој то чинити, рекао је Конзул; потрошиће сузе утаман, па их неће имати кад му затребају, када би биле лековите.

Његове речи су ме поразиле. Очекивао сам да ће се деда на мене сажалити; уместо тога он, у име некакве будуће користи,

тражи да ме не дирају како би ми се сузе сачувале за час када ће заиста бити потребне. Он ме више разочарао неголи ови што ме киње.

*

Дошао Прика Лука, торбак прича развезује.

Помиње Брену удовицу, задира у некакве беспослице.

И, тражи отац детаље; једва суздржавајући смех који само чека поенту, па да се разглави.

Не могу даље, мало је као присрамотно, почне да затеже; да се деца не зблану.

Зашто тако каже, помислих, од деце сам само ја ту.

Не брини ти ништа, он не чује оно што није за његове уши, ослобађа га отац сувишних обзира. Занима ли тебе ово што Прика прича?

Иако сам помишљао да је непристојно показати ономе који приповеда да те не занима његова прича, одмахнух одлучно.

Рекох ти, он чита читанку, није ту. Дедера, потерај даље.

Јелава се добрано осолила, једва издуши отац придављен смехом.

Јеси чуо како је крава жвакала Прики кошуљу с леђа, док се он у јаслама бавио пречим стварима, истискујући речи кроз смех обрати се мени. Шта ће Прика у јаслима, каквим стварима, одмахнух замуцкујући. Да је обратио иоле пажње на помињане уши, све би му се казало; такорећи, признало.

Видиш, стари подиже прст, шта сам ти казао.

*

Септемус!

Некога од нас прозвао доктор Србољуб (име нашем лекару ни најмање није пристајало, нашки је једва натуцао, чак је и шешир носио; не би тај у Сарчу ни привирио, да није по казни, распетљавва Светозар), дуго загледајући у списак који му је учитељ Дудаш предао, на два из вежбанке истргнута средња листа на коцке, приносећи га наочарима с дебелим стаклима због којих су га Гачани презвали Џамоња; на пелцовању шестог разреда муцао је, језик ломио на нашим презименима. Нећу, нисам Мува, најпре је протествовао Милимир Буха. Каква је разлика, не затежи, пожурује га Дудаш. Нисам никада чуо да је неко Мува, ћови се и даље Мишо. Где ти да чујеш, ниси нигде из Сарче ни макац; још мање, никуд из *М. Тийа улице*. На крају, Мува је један познати бечки сликар;

заврни рукав! Наставниче, сликар је Кокошка, упада Младен Попара, одликаш који за разлику од мене никада ни на првом полугодишту није попуштао. Кокошка ти сликар; ма немој, шта је онда сврака! Затим се докопаше Живка, презваше га у Прашић; наста смејурија, цабе се он чешкао по глави. (Ко то праши, данима ће га подраживати, а он ће на великом одмору дотичне разјуривати по дворишту и бубецати кога стигне; једном су они што беже налетели на учитеља Бресквицу и оборили га у блато, онда је разредни дао Живку укор па је мој друг, *црном књиџом*, пред постројеним одељењима, кроз све учионице пронет: сада сте сви чули да сам Рашић, упозоравао је он, немој да би се неко шалио!) Потом се Младен сам пријавио да је Цицвара, када доктор запе на следећем презимену; ваљда да га не западне какво грдније. Показа се да је одликаш опет добро прошао: Нисам Гузина, завапи Марко Глушац. Шта, згрози се Дудаш, не свиђа ти се презиме друга директора?!

Кући смо се враћали поцрвенели, натрљаног носа, закрмаченог презимена.

Благо Мићу Пјевцу, повика Мијат; да је данас долазио у школу постао би кокош!

Не треба ни ићи у школу, понавља Живко свој давнашњи налаз, подгрева наш заједнички немир.

Разваљотка, опћи урнебес на Кантриди, да не наводим ону скаредну реч у оригиналу, кликну Светозар (прасну крилатица гласовитог спортског репортера) као да се радује, када смо му поведали; или нам је то Цамоња враћао за шпицнаме (па да видимо како то изгледа), или је пак, делује све извесније, Дудашева смицалица намењена дођошима: једначење по звучности је безазлено, Мува или Бува сведно, али оно по значењу, кад Лука Кутлача постане Паљак, више је него сумњиво – само да нам се сада домоћи оних истргнутих листина! С друге стране, уколико би испало да је вакцина којим случајем штетна, ословљавање туђим именом би била једна врста магијске заштите, досољава као за утеху, само да натруси још забуне.

Доцније, уз још података на увиду, Србољубово натуцање ћемо пребацивати на конто његовог дугог избивања негде у Гринголандији.

Да све добија наставак, да тај дан уопште није био шала, видеће се после.

Када се Септемус, пошто многа лета истекну, врати у мој живот, почиње ова сторија.